

Releváns lehetőség

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.18674>

A lehetőségek felismerésén, kiaknázásán vagy elvesztegetésén nagyon sok múlik, olykor az életünk, olykor annál is több. Ám felismerni, kiaknázni és veszni hagyni csak olyasmint lehet, ami már ott van. Nem az említett kognitív manőverek állítják elő, hanem azoknak a helyzeteknek az adottságai, amelyekben benne vagyunk. Ezekről a helyzetekhez kötött, valódi lehetőségekről lesz szó. Releváns lehetőségeknek fogom nevezni őket.

Két példával illusztrálok, hogy milyen típusú lehetőségekről szeretnék beszélni. Az első az *affordancia* fogalmával kapcsolatos. Az affordanciák olyan viselkedési lehetőségek, amelyeket az aktuális környezet kínál fel az adott környezetben cselekvő ágens számára. A terminust J. J. Gibson vezette be ökológiai észleléseleméletében. Az elmélet szerint helytelen úgy rekonstruálni az észlelést, hogy az ágens *először* pusztán érzékszervi adatokra tesz szert, *aztán* ezeket kognitív apparátusa reprezentációkká alakítja, *majd* a reprezentációk szerepet kapnak az ágens vágy-vélekedés vezérelte információfeldolgozó processzusában, amely *végül* megszabja, hogy mely reprezentációkat használja fel a cselekvés során. Ehelyett az észlelés *közvetlen* tartalmi a cselekvési lehetőségek, vagyis az ágens azt észleli, ami a maga helyzetében valamilyen tevékenységre módot ad a számára. A kidőlt fatörzs a leülés, azaz a megpihenés affordanciája a fáradt kirándulónak, a kartondoboz a bepackolódás affordanciája a macskának, a kirakatüveg a hajviselet ellenőrzésének affordanciája a randevúra igyekvő szerelmesnek.¹

Függetlenül attól, mennyire ítéljük meggyőzőnek az elméletet, értjük, mit akar mondani. Azt, hogy a környezet észlelése helyzethez kötött és természetesen szerint modális, azaz nem egyszerűen azt recipiálja, ami van, hanem azt, ami

¹ Ez természetesen csupán egy elnagyolt vázlat. Az affordancia fogalmának klasszikus és kortárs szakirodalmában különféle felfogások versengenek egymással az olyan kérdések ügyében, mint hogy milyen függési viszonyok vannak az ágensek és a környezeti affordanciák között, mi a pontos szerepük az érzékszervi ingereknek az affordanciák azonosításában, mennyire tulajdoníthatunk normatív vagy legalábbis facilitáló kapacitást az affordanciáknak, hogyan kell kezelni az interszubjektív és az egyik ágens által a másik ágensnek tulajdonított affordanciákat stb. (ld. Heras-Escribano 2019; Michaels 2003; Vetter 2020).

lehet. A tartalom, amit az ágens észlel, az affordancia, nem az észlelő egyed projekciója, ám nem is egy tőle függetlenül létező világ tárgyainak reprezentációja, hanem annak a szituációnak a jellemzője, amelynek az ágens és a környezete is része. Az affordanciák ugyanakkor egyfajta szelektivitást jelenítenek meg. Ha teljes általánosságban gondoljuk el a lehetőség fogalmát, vagyis úgy, hogy ami nem zárható ki, az lehetséges, minden egyes szituációhoz számtalan lehetőséget rendelhetünk, ám ezeknek csak egy töredéke affordancia. A macska elé tesszük a testével nagyjából azonos méretű kartondobozt. Lehetséges, hogy a doboz egy pillanattal később szétmállik, lehetséges, hogy a macska énekelni kezd, hogy minden zöldre változik, hogy a dobozban egy apró idegen úrhajó lép ki a hipertérből – és így tovább. Mindez lehetséges logikailag, metafizikailag, némelyik fizikailag is, de egyiket sem kínálja fel a helyzet reális és releváns lehetőségként. A másik oldalról nézve, egy affordancia akkor is ott van a helyzetben, ha nem aktualizálja az ágens. Talán a macskának éppen nincs kedve bekucorodni a dobozba, talán pillanatnyilag annyira mással van elfoglalva, hogy tudomást sem vesz róla. A lehetőség ettől még része a helyzetnek.

Az affordancia fogalmával kapcsolatos filozófiai szakirodalom egyik legintenzívebben tárgyalt kérdése, hogy miféle modalitásról, a lehetőség milyen válfajáról van itt szó. Abban egyetértés van, hogy a logikai, metafizikai vagy fizikai lehetőségek túl általánosak. Az affordanciák nem is episztemikus lehetőségek (nem az ágens tudásától vagy hiteitől függenek), hanem az adott szituáció reális jellemzői. A legjellemzőbb a diszpozicionalista megközelítés: az affordanciák valójában diszpozíciók, így az általuk megjelenített modalitásfajta elemzése beilleszthető a diszpozíciók általános tárgyalásába. Némelyek (Turvey 1992; Scarantino 2003) a kontrafaktuális kondicionálisok vezérfonalát látják a legalkalmasabbnak, mások (Vetter 2020) az arisztotelészi *potencialitás* fogalmának modernizált újraélesztésében látják a kulcsot, megint mások visszatérnének a diszpozíciók Ryle-féle analiziséhez (Heras-Escribano 2019). A jelenlegi téma szempontjából a legfontosabb az, hogy az affordancia fogalmát *értjük* valahogyan, és ez a megértés, úgy gondolom, jól jellemezhető a releváns lehetőség itt következő leírásával.

A másik példa a logikai következmény és a következtetés közötti problematikus viszony egyik, már a téma klasszikus feldolgozásaiban (Harman 1986; Stalnaker 1984) megjelenő aspektusáról szól. A következtetés mint valós kognitív aktivitás normája nem lehet a deduktív levezethetőség logikai ténye, legalábbis nem szüretlenül. Képzeljük el, hogy egy bevezető metafizikai kurzus tanára a következő feladatot adja a hallgatóknak: „Csak akkor vagyok felelős a cselekedeteimért, ha másképpen is cselekedhettem volna. Viszont a világ teljes determináltsága esetén csakis úgy cselekedhettem volna másképpen, ha képes volnék megváltoztatni vagy a múltat, vagy a természeti törvényeket. Nyilván nem vagyok képes megváltoztatni egyiket sem. Most tételezzük fel, hogy a világ teljes mértékben determinált. Mi következik ebből?” A legtöbb logikai rendszer

ben állítások tetszőleges halmazából mint premisszából végtelen számú konklúzió következik érvényesen, hiszen a premisszahalmaz deduktív következménye bármelyik premissza, illetve annak diszjunkciója tetszőleges más állítással. Tehát a fenti feladatban a hallgatók érvényesen következtethetnek arra, hogy nem vagyok képes megváltoztatni a múltat, arra, hogy nem vagyok képes megváltoztatni a múltat vagy vége a télnek – és így tovább a végtelenségig. Mégsem fullad bele az óra ezeknek a banális konklúzióknak az előszámlálásába. Ha minden jól megy, a hallgatók releváns következtetési lehetőségként olyasmiket fognak megnevezni, hogy nem vagyok felelős a tetteimért, vagy hogy el kell vetni a determináltság feltevését, vagy hogy nem igaz, hogy a felelősség előfeltételezi a cselekvési alternatívákat. Vagyis némelyik lehetőség aktualizálása megváltoztatja az alaphelyzetet, a hipotetikus elfogadott állítások körét.

A magyarázat nem az, hogy a véges kognitív kapacitások és a logikai mindentudás hiánya miatt a hallgatók figyelme nem terjed ki az összes következtetési lehetőségre. A példa nem is arról szól, hogy kinek milyen episztemikus vagy doxasztikus lehetőségei vannak. Az, hogy miből mi következik, tény, az elfogadott premisszák és az alkalmazott logikai rendszer ténye. Az, hogy az összes logikai lehetőség közül melyik releváns, amikor következtést kell levonni, megint csak tény, az adott következtetési helyzet ténye. A releváns lehetőségek nem egyszerűen az összes lehetőség spektrumának szűkítését jelentik valamilyen pragmatikus kontextus értelmében, hanem konstitutív elemei magának a kontextusnak.

Mindkét példa a lehetőségek olyan válfaját jeleníti meg, amely (1) helyzethez kötött, (2) nem azonos az adott helyzetben felsorolható összes lehetőséggel, (3) hatással van az adott helyzetben tevékenykedő ágens viselkedésére, (4) aktuálissá válása olyan változást eredményez a kiinduló helyzetben, amely nélküle nem következne be.

Az ilyen lehetőségeket nevezem releváns lehetőségnek. Ez a lehetőségfogalom nem egyezik meg a filozófiai vizsgálódások többségében alkalmazott lehetőségfogalommal. Utóbbi kombinatorikus természetű: lehetséges az összefüggések összetevőinek bármely olyan kombinációja, amelyet nem zár ki valamilyen korlátozó elv, legyen az logikai, metafizikai, fizikai, vagy más. Ez az általános és kombinatorikus lehetőségfogalom megengedőbb, úgyszólván promiszkuisabb a helyzetekhez kötött releváns lehetőség fogalmánál. Másfelől gazdag, jól kidolgozott, technikailag is erősen kimunkált szakirodalom áll mögötte. Amennyiben egyáltalán érdemes a releváns lehetőség leírására filozófiai energiát mozgósítani, kézenfekvőnek tűnik, hogy a jól ismert általános lehetőségfogalom szűkítésének valamilyen megfelelő kritériumát keressük. Ez a kézenfekvő kutatási irány háromféle módon lehet elhibázott: ha nincs mit keresni, ha ilyen módon nem lehet megtalálni, amit keresünk, vagy ha eleve rosszul van tájolva a keresés.

Úgy gondolom, hogy a releváns lehetőség a lehetőség valódi és természetes fogalma. Ezt értjük lehetőség alatt, amikor bármilyen helyzetben felteszük a kérdést: „mik a lehetőségek?”, vagy „milyen lehetőségeink vannak?”.

Az életünkben fontos és érdekes lehetőségeket nem a helyzeteinket összeállító elemeknek a kombinációi, hanem a helyzeteink alkotta relevanciafilterek határozzák meg.² Az, hogy ezek a filterek hogyan működnek, filozófiai kérdés, határozott tárgya van és érdemes a vizsgálatra. Azonban ez a tárgy nem feltétlenül közelíthető meg a már ismerősebb, kombinatorikus lehetőségfogalom szűkítése révén. Hajlamos vagyok úgy vélekedni, hogy azért nem, mert a releváns lehetőség nem az általános lehetőségek szisztematikus redukciójából áll elő, hanem, éppen ellenkezőleg, az általánosabb lehetőségfogalmak származnak ennek generalizációjából. Ehhez az általánosításhoz erős motivációt ad a kombinatorikus lehetőségfogalom érthetősége, kidolgozottsága és ebből fakadó filozófiai presztízse.

Az előző szakaszban említett belátások mindegyikét azonban nem kell elfogadni ahhoz, hogy végiggondolásra méltó legyen a releváns lehetőségek témája. Én sem fogok közvetlenül érvelni mellettük. A végiggondolás után amúgy is jobb pozíció kínálkozik mérlegelésükre. A következő alfejezetben röviden beszélek a lehetőség és a szükségszerűség fogalmi és logikai dualitásáról, amely a sztenderd modalitáskonceptió egyik motiválóereje. Ezután a kombinatorikus felfogás másik összetevőjéről, a lehetséges világok gondolatáról lesz szó, és amellett fogok érvelni, hogy ebben a gondolatkörben nem lehet a releváns lehetőség-ről kielégítően számot adni. A harmadik alfejezet a lehetőség egy olyan filozófiai megközelítését tárgyalja, amely ígéretesebb a keresett fogalom szempontjából, nevezetesen az arisztotelészi dinamikus megközelítést. A releváns lehetőség fogalmának kibontása a negyedik fejezettől ez utóbbi elgondolás továbbgondolása kíván lenni egy meghatározott filozófiai perspektíva, a szituációelmélet perspektívájának a keretei között. Először körvonalazom, mit is jelenít meg ez a perspektíva, végül megkísérlem a releváns lehetőség fogalmának tentatív meghatározását.

I. LEHETŐSÉG ÉS SZÜKSÉGSZERŰSÉG DUALITÁSA

A lehetőség és a szükségszerűség fogalmi, a sztenderd megközelítés szerint, egymás duálisai: ha valami lehetséges, akkor nem szükségszerű, hogy nem áll fenn; ha valami szükségszerű, akkor nem lehetséges, hogy nem áll fenn. Ez a logikai viszony egyszerű, értelmes és plauzibilis. Ám abból, hogy ilyen, nem következik, hogy minden szempontból kielégítően írja le azt, ahogyan ez a két fogalom viszonyul egymáshoz.

²Nem állítom, hogy a valós élethelyzetekben ne adódhatnának kombinatorikusan rekonstruálható releváns lehetőségek. Egy kockajátékban például ha a dobó két hagyományos dobókockával dob, mind a 36 lehetőség releváns. Legalábbis első közelítésben. Ha csak a dobott összérték számít a játékban, mindjárt csak 11 releváns lehetőség van. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha a következő dobónak magasabbat kell dobnia az előzőnél.

Amikor egy jelenséget, eseményt vagy összefüggést szükségszerűnek gondolunk, ezt úgy értjük, hogy mindenképpen bekövetkezik vagy fennáll, függetlenül attól, miként alakulnak más dolgok. Bárhogyan lesz is, akármi történjék is a világ akármelyik szögletében, ha egy Mersenne-prímhez hozzáadunk egyet, a kettő prímszámú hatványát kapjuk, a konyhasó nem lesz elem, ha két tárgynak van közös része, akkor külön-külön is részekre oszthatók. Az, hogy „bárhogyan lesz is”, azt jelenti, hogy a világ bármelyik tényét kombináljuk is bármelyik tényével, a kérdéses jelenség, esemény vagy összefüggés érintetlenül marad. A szükségszerűség alapfogalma kombinatorikus, a kombináció egységei pedig az összes kombinálható egységet magukban foglalják. Más szóval, a szükségszerűség *globális* fogalom. És lévén globális, a világ helyi változékonysága, a helyzetek esetlegessége és a speciális körülmények variációi kontrasztjában határozódik meg. Persze sok kontextusban beszélünk a szükségszerűség szűkített fogalmáról (amikor valamit ilyen és ilyen feltételek mellett gondolunk szükségszerűnek), de a „szűkítés” éppen azt jelenti, hogy eredetileg valamilyen nagyobb kiterjedésű körből indultunk ki. Egy szó mint száz, a szükségszerűség alapfogalma vagy alaptapasztalata a világ mint olyan (esetleg a világok) globalitására vonatkozik.

Amikor viszont lehetségesnek minősítünk valamit, a legtöbbször nem e globális szükségszerűségfogalom duálisát gondoljuk el, azaz nem arról teszünk megállapítást, hogy a kérdéses dolog egyike a világ összes ténye összes kombinációjának.³ Nem arról tehát, hogy meglétét nem zárhatjuk ki szükségszerűen. A lehetőségesség alaptapasztalata *lokális* jellegű és relevanciát foglal magában. Amikor elkap az eső az utcán, releváns lehetőség, hogy beállhatunk az eresz alá, de nem releváns lehetőség az, hogy aznap páratlan számú hajszálat veszítettünk, vagy hogy egy nap bizonyítottá válik, hogy a Goldbach-sejtés hamis. Még kevésbé releváns, hogy van-e olyan lehetséges világ, amelyben léteznek pókerező kecskék. A releváns lehetőség az, amivé az aktuális helyzet fejlődhet. Sokszor – nem mindig – értéket, fontosságot vagy érdekességet is kifejez az, ha lehetségesnek minősítünk valamit.

A releváns lehetőség tehát lokális, vagyis nem önmagában áll fenn vagy nem áll fenn, hanem mindig egy adott szituáció vonatkozásában. És dinamikus, vagyis a helyzet alakulásában értelmeződik. Ilyen módon nem ekvivalens a szükségszerűség globális, általános és logikai fogalmának duálisával. Persze ez nem

³ A *legtöbb esetben*, de persze nem kizárólag. Kézenfekvő ellenvetés, hogy a „lehetséges, hogy a legközelebb azonosított legmagasabb prímszám szintén Mersenne-prím lesz” állítás egy lehetőséget ragad meg, ám nem lokális lehetőséget, azaz nem egy egyedileg meghatározható szituációról szól, hanem éppenséggel egy globális lehetőségről. Egyrészt, ha így van is, az nem cáfolata annak, hogy a lehetőség *alaptapasztalata* vagy *eredendő* értelme lokális és szituatív – a matematikai és logikai lehetőségek speciális esetei a lehetőségeknek, és védhető, hogy azok fogalmának kiterjesztésével állnak elő. Másrészt nem okozna nehézséget felvázolni olyan helyzeteket, amelyben az iménti állítás lokális relevanciája nagyon is szembeszökő volna.

jelenti azt, hogy semmilyen viszony sem állna fenn köztük. Ami logikailag szükségszerű, az minden szempontból szükségszerű. És ami valamilyen szempontból lehetséges, az logikailag is lehetséges. Ám ebből nem következik, hogy ami valamilyen szempontból szükségszerű, logikailag is az, mint ahogy az sem, hogy ami logikailag lehetséges, minden szempontból az.

II. VILÁGOK ÉS LEHETŐSÉGEIK

A lehetőség fogalmának a kortárs filozófiai és szemantikai elemzésekben legáltalánosabban elfogadott elemzése a lehetséges világok modellje alapján történik. A modell eszmetörténeti leelőhelye Leibniz metafizikája.

A leibnizi megközelítés szerint a lehetőségek alapja a világ tényeinek kombinálhatósága (Leibniz 1986). Ha fennáll egy olyan tény, amelyben egy x tárgy rendelkezik egy F tulajdonsággal, és egy másik, amelyben egy y tárgy rendelkezik egy G tulajdonsággal, akkor fennállhatnak olyan tények is, amelyben y tárgy lenne F tulajdonságú, x pedig G , vagy mindkettő F , vagy egyik sem G és így tovább. Az egyedüli korlátozó tényező a logikai inkonzisztencia: amennyiben x F tulajdonságú, és minden olyan dolog, amely F tulajdonságú, egyben nem- G tulajdonságú, akkor lehetetlen, hogy x G tulajdonságú legyen. A megengedett kombinációk maximálisan konzisztens sokaságai világvariánsokat, lehetséges világokat alkotnak. A világok összessége Isten elméjében van jelen, aki kiválasztja, melyik világ a legalkalmasabb a teremtésre, azaz a realizációra. A szelekciós szempont a harmónia, azaz a világokat alkotó tények illeszkedésének mértéke az adott világokon belül (Nachtomy 2017). Lehetséges az, ami nem lehetetlen, vagyis ami előfordul valamelyik világvariánsban, aktuális az, ami a kiválasztott és teremtett világ része, szükségszerű az, ami az összes variánsban előfordul – például a logika tényei ilyenek: Istennek nincs módja arra, hogy ezek szabad variálásával növelje vagy csökkentse a lehetőségek körét.

A lehetséges világok leibnizi gondolata a modalitások 20. századi filozófiai újratárgyalásában jutott ismét főszerephez. Az alapötlet (Kripke 1963) egy olyan keret kidolgozása, amelyben adott egy tetszőleges W halmaz és egy R reláció, ahol a W halmaz elemei kiértékelési pontok, vagyis olyan szemantikai indexek, amelyekben egy adott nyelv atomi állításaihoz igazságérték rendelhető. Az R reláció pedig W elemei közötti bináris viszonyokat képvisel, amelyek különböző módon állíthatók be: R lehet reflexív, szimmetrikus, tranzitív, illetve ezek különféle kombinációi. Mivel W egyes elemeinél különbözőképpen oszthatók ki az atomi állítások igazságértékei (tehát például p , q és r mondatbetűk esetén, ha $v1 \in W$ és $v2 \in W$, akkor, mondjuk, $v1 \models p, q, \neg r$, azaz $v1$ -ben igaz p , q és $\neg r$, de $v2 \models p, \neg q, r$, és így tovább), így pedig minden $v \in W$ elem az egymástól független elemi tények kiosztásának egy adott kombinációjának feleltethető meg, így a W -t alkotó elemeket nevezhetjük „lehetséges világok”-nak. Az egyes „vi-

lágok” közötti R viszonyt felfoghatjuk *elérési* vagy *hozzáférési* viszonyoknak, mivel azt határozza meg, hogy egy kiválasztott v világ W milyen egyéb elemeivel áll kapcsolatban: ha a viszony reflexív, akkor v hozzáfér önmagához, ha szimmetrikus, akkor teljesül, hogy amennyiben v_1 hozzáfér v_2 -höz, úgy v_2 is hozzáfér v_1 -hez, ha tranzitív, akkor amennyiben v_1 hozzáfér v_2 -höz és v_2 hozzáfér v_3 -hoz, úgy v_1 is hozzáfér v_3 -hoz. R reflexivitása validálja azt, hogy $\Box A \rightarrow A$, amely az úgynevezett T modális rendszer karakterisztikus axiómája, szimmetrikussága érvényessé teszi a B axiómát, $A \rightarrow \Box \Diamond A$, ha R tranzitív, akkor érvényes a 4 axióma, $\Box A \rightarrow \Box \Box A$, amely az S4 modális nyelv jellegzetessége, amikor pedig R univerzális, azaz egyszerre reflexív, tranzitív és szimmetrikus, akkor az S5 rendszer tételei lesznek érvényesek. A Kripke-szemantika tehát hatékonyan interpretálja a tisztán szintaktikai alapon megállapított formális modális rendszereket.

Ebben a keretben természetesen a modális állítások igazsága, hasonlóan Leibniz eredeti meglátásához, megfeleltethető a világoknak tekintett kiértékelési pontok felett kvantifikáló nem-modális állítások igazságának: egy A állítás szükségszerűen igaz egy v világban, ha az összes olyan világban igaz, amelyhez v hozzáfér, kontingensen igaz, ha v -ben igaz, de nem mindenhol az, és lehetségesen igaz, ha van legalább egy olyan világ, amely v hozzáférési körén belül van, és A igaz ott. A hozzáférési viszony segítségével szűkíthető a modális státusz szempontjából érdekes világok köre. A logikai lehetőség egyedüli feltétele a konzisztencia, ezért ehhez a világok legszélesebb körét vesszük tekintetbe, a metafizikai lehetőség szempontjából azok a világok jönnek számításba, amelyek logikailag konzisztensek és tiszteletben tartanak bizonyos kívánalmakat az eszszencialitás és a nevek használatának vonatkozásában (Kripke 2007), amikor fizikai lehetőségről beszélünk, akkor csak azok a világok relevánsak, amelyekben a természeti törvények éppen olyanok, mint az aktuális világban – és így tovább. A lehetséges világok modellje technikai alapot biztosít a temporális (mindig, soha, olykor), a deontikus (kötelező, tiltott, megengedett) és az episztemikus modalitások (tudott, nem kizárható) kezeléséhez is.

Persze ezzel együtt filozófiai kérdések sora vár válaszra. Micsodák a lehetséges világok? Csupán módszertani segédkonstrukciók? Kripke, úgy látszik, leginkább erre hajlott (Kripke 2007. 147–149). Vagy lehetnek önálló, ám absztrakt possibiliák, annak módjai, ahogyan a világ ügyei alakulhatnak és alakulhattak volna – ez Stalnaker opciója (Stalnaker 2004). Elgondolhatjuk őket propozíciók maximálisan konzisztens halmazaiként (vagy éppen a propozíciókat gondolhatjuk el a világok halmazaiként). Lehetnek fikciók (Rosen 1990). És a legismertebb, egyben a leghírhedtebb álláspont David Lewisé: a világok ugyanolyan fizikai entitások, mint az aktuális világ, csak éppen téridőben és okságilag szeparáltak attól (Lewis 1986). Minden kombinatorikusan elgondolható lehetőség kijelöl egy világot, vagy vannak elgondolható, ám mégsem lehetséges kombinációk is? És fordítva, vajon nincs-e több lehetőség, mint ahány világ, vagyis vannak-e a világokon *belüli* lehetőségek, amelyeknek nincs fedezete másik vi-

lágokban (Russell 2015). Satöbbi. A lehetséges világok elmélete technikailag példásan tiszta, metafizikailag azonban maga a párás és indás dzsungel.

A lehetséges világok keretei között nyilván csakis úgy lehetne kielégítően kezelni a releváns lehetőség kérdését, ha sikerülne a számításba jövő világok körét úgy szűkíteni, hogy az adott szituációból kizárólag az abban releváns világok lennének elérhetőek. Ha elfogadjuk, hogy a kávézás helyzetében releváns lehetőség az, hogy a cukor feloldódik a kávéban, de az nem, hogy karamellizálódik, akkor valamiképpen ki kell zárunk az elérhetőek közül azokat a világokat, amelyekben a helyzet résztvevői karamellát készítenek, és pedig úgy, hogy körön belül maradjanak azok a világok, amelyekben cukrozott kávé isznak. És túl azon, hogy a szereplők és a helyzetek azonosítása a világok esetében önmagában problémás, a releváns világok körének biztosítása komoly nehézségekbe ütközik.

Az világos, hogy a szokásos szűkítési paraméterek nem működnek. Ha például a fizikailag lehetséges világok esetében bevált kritériumra gondolunk (azok a világok, amelyekben a természeti törvények ugyanúgy működnek, mint az aktuálisban), láthatjuk, hogy az sem nem elégséges, sem nem szükséges a relevancia biztosításához. Nem elégséges, hiszen számos helyzet fizikailag lehetséges, mégsem releváns. A kockacukorból némi ügyességgel gömbcukor csiszolható, tehát ez fizikailag lehetséges, mégsem releváns a kávé édesítésének szituációjában. És nem is szükséges, hiszen ha a társaságban jelen van a Kávéédesítő Jó Tündér, akkor kérhetem a beavatkozását, és nem kell a kockacukorral piszmoznom. A jó tündér létezése nem fizikai lehetőség, ugyanakkor, ha mégis ott lenne, közreműködése releváns lehetősége volna a helyzetnek.

A kör szűkítését egy távolsági reláció bevezetésével is ki lehet egészíteni. A kontrafaktuális feltételes állítások szemantikájában (Lewis 1973; Nozick 1983) ez bevett fogásnak számít: egy $p \Box \rightarrow q$ kontrafaktuális pontosan akkor igaz, ha azokban a *közeli* világokban, amelyekben p igaz, q is az. Ezzel a megkötéssel éppen olyasmit kívánnak az elgondolás követői megragadni, ami emlékeztet a relevancia keresett kritériumára. „Ha a kockacukor feloldódna benne, édesebb lenne a kávé” – ahhoz, hogy ez igaz legyen, nem kell, hogy az összes olyan világban, ahol feloldódik a cukor a kávéban, édesebb legyen a kávé, hiszen vannak olyan – távoli – világok, amelyekben a cukor feloldódását az összes folyékony anyag azonnali elpárologása követi, vagyis ezekben az előtag igaz, ám az utótag hamis lenne, ezáltal a kondicionális egésze is hamissá válna. Ha sikerül kizárni ezeket a távoli lehetőségeket, a kiinduló feltételes állítás igazsága megőrizhető és modellezhető a világok körében.

A távolság-közelség szerinti rendezés azonban csak akkor képes a releváns lehetőségekhez szükséges finomhangolás elvégzésére, ha tetszőleges két világ esetében pontosan meg tudjuk határozni, melyik van közelebb (vagy távolabb) a kijelölt világhoz, amelyet persze praktikusán érdemes az aktuális világgként el-

gondolnunk. A rendezés általában valamiféle hasonlósági alapon történik: ha v_1 világ több vonásában azonos v_2 világgal, mint v_2 , akkor v_1 közelebbi világ. Csak-hogy az efféle hasonlóság nehezen tehető precízzé. Főleg akkor, ha elfogadjuk a kombinatorikus lehetőségfelfogás megalapozásánál gyakran főszerepet játszó *függetlenségi tézist*, vagyis azt, hogy bármely elemi tény fennállása (bármely elemi propozíció igazsága) összefér bármely máséval. Tegyük fel, hogy az aktuális világban éppen otthon ülök és írok, a szemközti fal piros, rajta Clint Eastwood fotója, és a laptopom töltöttségi szintje 85% stb. Van egy v_1 világ, amelyben otthon ülök, sárgadinnyét eszem, a falak narancsszínűek, fotók helyett graffitik dekorálják, lemerült a laptopom. És van v_2 világ, amelyben minden pontosan olyan, mint az elsőként leírt scenárióban, azzal a különbséggel, hogy amikor a kijelzőn a laptopom töltöttségi szintje 86-ról 85%-ra váltott, egyetlen másodpercre manifesztálódott Clint Eastwood hús-vér duplikátuma a fotója előtt, majd azon nyomban végleg elenyészett. Melyik hasonlít jobban az aktuális világra, v_1 vagy v_2 ? Az egyik esetben több a tényszerűen azonos vonás, a másik eset hihetőbb. Melyik a közelebbi világ tehát?

Ugyanez a probléma merül fel egy olyan kísérletben (Deutsch 1990), amely – tudtommal – az egyetlen, amely a most általam tárgyalt kérdést, a releváns lehetőségek kérdését veti fel, kifejezetten a lehetséges világok összefüggésében. Deutsch „valódi lehetőség”-nek nevezi azt, amire vizsgálódásai irányulnak, de a szövegből világos, hogy nagyjából ugyanerre gondol. A lehetséges világok keretét kiegészíti időpillanatok egy temporális rendezésével, és egy reflexív, szimmetrikus és tranzitív hasonlósági relációval. A javasolt megoldás, nagy vonalakban, a következő: A valódi lehetőség egy v_0 világ t_0 időpillanatában pontosan akkor, ha (i) van olyan v_1 világ, amely t_0 időpillanatig v_0 tökéletes hasonmása (azaz minden pontosan ugyanúgy zajlik benne, mint v_0 -ban), (ii) van egy t_1 időpillanat t_0 után, és (iii) A igaz v_1 -ben t_1 -kor. A lehetőség valódiságáért vagy relevanciájáért tehát az felel, hogy a modálisan fontos világok a lehetőség felmerülésének pillanataig közös előtörténettel rendelkeznek.

Csak-hogy semmi nem korlátozza, mi történik azután. És még ha ejtjük vagy erősen korlátozzuk is a függetlenségi tézist (és ezzel együtt a világok rekombinálhatóságát, amely egyébként elég nagy ár a lehetséges világok *lehetőségességének* rögzítése ügyében), akkor is túl sok lehetőség marad. Az aktuális világban otthon ülök, írok (piros fal, Clint Eastwood fotója stb.). Releváns lehetőség, hogy befejezem a mára kirótt adagot, mielőtt lemerül a laptopom, és az is, hogy valamikor meg kell szakítanom a munkát, hogy előszedjem a töltőkábelt, és nyilván néhány más is. Közben, illetve ezután nem sokkal számos dolog történhet a világban (és a világokban), amelyek nem relevánsak: páros számú kutya jelenik meg a közeli kutyafuttatóban, Szingapúrban összeressen egy kék dzsekis taxisoőr, egy számítógép felfedez egy újabb Mersenne-prímet. Ezek, amennyiben olyan világokban zajlanak, amelyek a jelen pillanatig ugyanolyanok voltak, mint

amelyben vagyok, Deutsch megközelítése szerint „valódi” lehetőségek. Ám nem az én helyzetem releváns lehetőségei.⁴

A probléma nyilván az, hogy a relevancia világon *belüli* szituációkat jellemez, vagyis parciális összefüggéseket, a világok pedig maximálisak. A lehetséges világok akkor adnának alkalmas keretet a releváns lehetőségek rögzítéséhez, ha nem csak azt tudnánk szűkíteni, hogy hány darab világgal kell számolnunk, hanem a világokon belüli fókuszot is szűken tudnánk tartani. Ám ezt reménytelennek látom. Legalábbis akkor, ha bármi értelmet akarunk tulajdonítani annak, hogy *világokról* beszélünk. A „világ” kifejezés óhatatlanul valamiféle maximalitásra utal; még ha korlátozzuk is a világok terjedelmét, a korlátozott terjedelműen belül egy világ minden ügyben dönt. Például ha a világokat propozíciók maximális halmazaként gondoljuk el, akkor létrehozhatók a parciális szituációk analógiái úgy, hogy ezeknek a maximális propozícióhalmazoknak egy metszetét vesszük, és ezt kinevezzük „kis világ”-nak (Hintikka 1983; Stalnaker 1986). De ezek a kis világok sem tudnak elég kicsik lenni.

A prímek száma végtelen. Ez szükségszerű igazság, minden világban, kicsiben és nagyban egyaránt igaz. Ebből következően az is igaz mindenhol, hogy lehetséges, hogy valaki valamikor azonosít egy prímszámot, amely nagyobb, mint a jelenleg ismert legnagyobb prím. Mivel ez szükségszerűen lehetséges, minden világban lehetséges. Abban a nagyon kicsi világban is, amelyben én most éppen írom a napi adagomat. Mégsem releváns, az én helyzetemben bizonyosan nem az.

Talán további korlátozásokat kellene bevezetnünk, mondjuk úgy, hogy kikötjük: releváns lehetőség nem lehet szükségszerű lehetőség. Csakhogy ezzel *ad hoc* és indokolatlanul erős megkötést alkalmaznánk. Egy olyan szituációban, amelyben matematikusok egy csoportja éppen azon dolgozik, hogy egyre na-

⁴ Egyik bírálóm felvetette Deutsch álláspontjának egy olyan továbbgondolását, amelyben az időben rendezett világokat a kontextuális összefüggésnek megfelelő világtörédekekre bontjuk, és az interpretációs függvény nem pusztán azt adja meg, hogy milyen propozíció igaz az adott világban, hanem azt is, milyen propozíciók relevánsak a kontextuálisan kiválasztott töredékben (ha jól értem, utóbbiaknak nem kell igaznak lenniük az adott világmentumban). Ekkor egy v_1 világban relevánsan lehetséges, hogy A , pontosan akkor, ha van olyan v_2 világ, amely a kontextusrögzítés időpillanatáig tökéletes hasonmása v_1 -nek, A része v_1 megfelelő fragmentuma relevanciakörének, és A igaz v_2 -ben. Két megjegyzésem van ehhez a javaslatához. Egyrészt amikor egy világ töredékeiről beszélünk, akkor ott járunk, ahol a szituációk elmélete megtalálja a maga kiindulópontját, és noha sok vita folyik arról, hogy a világok és a szituációk kerete koherensen integrálható-e egyetlen elméletbe, az világosnak látszik, hogy ez az integráció a legkevésbé sem magától értetődik – és a szituációelmélet klasszikusai egyértelműen a világszemantika riválisaként pozicionálták saját nézeteiket (ld. erről a jelen írás utolsó fejezetét). Másrészt nem látom, hogy a szóban forgó függvény milyen szabály alapján rendelne releváns propozíciókat egy-egy világtörédekhez. Ha maga is kombinatorikusan működne, azaz az összes propozíció halmazának összes lehetséges részhalmazát hozzárendelné modellenként a világtörédekhez, akkor valójában ez a keret nem visz közelebb a relevancia rögzítéséhez. Ha ellenben valamilyen szisztematikus szűrést vezetne be, akkor máris eltávolodtunk a kombinatorikus elgondolás feltételeitől, és kérdéses, hogy érdemes-e erőfeszítéseket tenni azért, hogy a világok alapvetően kombinatorikus alapú keretét megtartsuk.

gyobb és nagyobb prímekeket azonosítson, nagyon is releváns lehetőség egy ilyen szám megtalálása, de ettől még igaz marad, hogy ez a lehetőség szükségszerűen fennáll.

Bármiként szűkítjük is a világok körét, vagy magukat a világokat, a világok mindig túl nagyok maradnak ahhoz, hogy a releváns lehetőségek fedezetei legyenek.

III. TULAJDONSÁGOK ÉS LEHETŐSÉGEIK

A lehetséges világok modelljében testet öltő kombinatorikus modalitásfelfogás legfőbb riválisa a kortárs filozófiában az Arisztotelész metafizikájához visszanyúló dinamikus koncepció.

Az arisztotelészi megközelítés a lehetőség temporális fogalmát dolgozta ki (ld. Arisztotelész 2024. IX/Θ. könyv). Egy helyzet vagy esemény akkor lehetséges, ha a dolgokban arra irányuló potencialitás munkálkodik, hogy a szóban forgó lehetőség aktualizálódjék. Az aktualizáció folyamat, tehát kibontakozása időbeli. Amikor az mondjuk egy emberről, aki éppen nem ír, hogy lehetséges, hogy írjon, akkor ezt kétféleképpen érthetjük, összevont és elkülönített értelemben (Arisztotelész skolasztikus interpretátorainak kifejezésével *in sensu composito*, illetve *in sensu diviso*). Összevont értelemben képtelenséget állítunk, hiszen aki nem ír, az ugyanakkor és ugyanott nem írhat egyszersmind; *in sensu diviso* viszont azt mondjuk, hogy noha valaki egy bizonyos időpillanatban éppen nem ír, egy másikban megteheti, ha rendelkezik az írás képességével (Knuuttila 1982). A temporálisan kibomló modalitás végső soron ízig-vérig temporális modalitássá válik: egy állítás kontingensen igaz, ha kimondásának jelenében úgy vannak a dolgok, ahogy mondja, szükségszerűen igaz, ha minden időpillanatban úgy vannak a dolgok, és lehetségesen igaz, ha valamikor, legalább egyszer úgy vannak a dolgok, ahogy az állítás leírja. Ha egy potencialitás soha nem aktualizálódik, akkor valami ellentétes törekvés gátolja meg – az ilyesmi legfeljebb részleges lehetőség.

A kortárs arisztotelianizmus (pl. Jacobs 2010; Vetter 2015; Huoranszki 2023) – általában a lehetséges világok metafizikai és szemantikai modelljének kritikájával felvértezve – arra tesz kísérletet, hogy a lehetőség fogalmát újra a dolgokban rejlő potencialításra támaszkodva ragadja meg. Ez vagy magának a potencialitásnak az újrakonceptualizálásával (Vetter 2015), vagy a diszpozíciók témájának fókuszba emelésével és átszerkesztésével (Jacobs 2010) valósul meg. Az alapgondolat mindkét esetben az, hogy a lehetőségek metafizikai alapjai a tulajdonságok természetében találhatók meg. Míg a – bírálattal illetett – kortársi szttenderdek szerint a dolgok változásáért gyakran felelősnek tekinthető diszpozíciók viselkedése leírható kontrafaktuális feltételes állítások segítségével, ez utóbbiak pedig kielégítően jellemezhetők a lehetséges világok (és az aktuális

világtól való távolságuk) terminusaiban, addig az arisztotelianus megközelítés megfordítja az elemzés irányát. Az irány nem az lesz, hogy adottnak vesszük a lehetőségek világokkal való reprezentációját, majd ezt a reprezentációt használjuk a kontrafaktuálisok analíziséhez, és végül a kontrafaktuálisok révén értelmezzük a diszpozíciókat, hanem a redukálhatatlanul diszpozicionális tulajdonságok képezik a kiindulópontot, és ezek alkotják mind a kontrafaktuális kondicionálisok érthetőségének, mind a lehetőségek különféle válfajainak alapját. Az, hogy valami miként változhat, azon múlik, milyen tulajdonságai vannak, a lehetőségek tehát a tulajdonságok révén diszponáltak.

Amikor azt mondjuk, hogy a váza törékeny, úgy értjük, hogy manifesztálódhat az a lehetőség, hogy a váza eltörik, vagyis ez a lehetőség úgyszólván benne van a vázában, és az, hogy „benne van”, annyit jelent, hogy a váza tulajdonsága. Innen pedig vagy a diszpozíciókban rejlő lehetőségek fogalmának általánosításával juthatunk el a legszélesebb körű (metafizikai vagy logikai) lehetőségekhez, vagy pedig a kontrafaktuálisok közvetítésével. A kontrafaktuális feltételes állítások alakja rendszerint ilyen: „ha valami ilyen és ilyen volna, akkor valami olyan és olyan volna”. Az előtag sokszor (de nem mindig) egy tényszerűen hamis állítás, amely megadja azokat a körülményeket, amelyekben az utótag igaz lenne – ha a vázát falhoz vágnám, összetörne. A kortárs arisztotelianusok elemzésében az előtag és az utótag közötti kapcsolat fejezi ki a tulajdonságok által hordozott diszpozíciót (vagy potencialitást):⁵ a váza potenciálisan eltörik, azaz benne van a törés lehetősége. A kontrafaktuális feltételes állítások kibontják, vagy kifejezik a tulajdonságokban rejlő lehetőségekről szóló megértésünket.

Ezt a megértést pedig a kontrafaktuális feltételes állítások és a direkt modális állítások közötti logikai ekvivalencia révén lehet tovább mélyíteni. Amennyiben szokás szerint a $\Box \rightarrow$ szimbólum segítségével reprezentáljuk a kontrafaktuális kondicionálist (amikor $p \Box \rightarrow q$ kiolvasása: „ha p volna, akkor q volna”), és a \Box szimbólum ábrázolja a szükségszerűséget (vagyis $\Box q$ kiolvasása: szükségszerű, hogy q), meggyőzően lehet érvelni egy olyan modális összefüggés mellett, hogy $\Box q \equiv \forall p (p \Box \rightarrow q)$, tehát hogy a „szükségszerű, hogy q ” ekvivalens azzal, hogy „bármely p -re: ha p volna, akkor q volna”, azaz hogy akármilyen p proposíció lenne is igaz, q akkor is igaz volna (Williamson 2007, 2010). Ha pedig ehhez hozzávesszük a szükségszerűség és a lehetőség dualitását, vagyis azt, hogy $\Box p \equiv \neg \Diamond \neg p$, akkor eljutottunk az általában vett lehetőség meghatározásához a diszpozíciók vagy potencialitások alapul vételével.

Mennyire képes az arisztotelianus elgondolás a releváns lehetőség megragadására? Mivel a kiindulópontja az, hogy a dolgok valós tulajdonságai adják bármiféle lehetőség alapját, a releváns lehetőség fogalma pedig hasonlóan realiz-

⁵Nem kivétel nélkül: Vetter (2015) például nem tartja sikeresnek a diszpozíciók kontrafaktuális elemzését. Ő a diszpozíciókat direkt módon azonosítja a lehetőségekkel.

tikus perspektívát kíván megjeleníteni, a két megközelítés rokonsága nehezen vitatható. Ám a rokonság nem minden vonatkozásban közeli.

A legfontosabb különbség az arisztotelianus hozzáállás és az – egyelőre csak hevenyészve leírt – releváns lehetőség által megkívánt megközelítés között a modalitás hordozójának kérdésében mutatkozik meg. Az arisztotelianus opció szerint a lehetőségek hordozói a tulajdonságok, az általam felvázolandó felfogás esetében viszont szituációk. Tehát azt állítom, hogy egy helyzet, ha releváns lehetőség, akkor mindig egy (másik) helyzet releváns lehetősége. A szituációknak részei a tulajdonságok, vagyis ez a koncepció sem hagyja számításán kívül a tulajdonságokat, diszpozíciókat, potencialításokat. Ám megkívánja, hogy azok egy összefüggésbe ágyazódjanak bele, valaminek a tulajdonságai, vagy több valaminek az egymáshoz való viszonyai legyenek. Ha viszont a tulajdonságok önmagukban felelnek a lehetőségekért, miként az arisztotelianus koncepció javasolja, akkor a lehetőség egy metafizikai értelemben aszimmetrikus viszonyt jelenít meg, ahol az egyik relátum egy F tulajdonság, a másik pedig egy A helyzet. Utóbbi viszont egy összetett struktúra, individuumok és tulajdonságok vagy viszonyok komplexuma.

Amikor azt mondjuk, hogy F tulajdonság lehetővé teszi A fennállását, végül is arra az összefüggésre kell gondolnunk, hogy ha F fennáll, akkor $\diamond A$ is fennáll. De mit értünk az alatt, hogy F fennáll? Kézenfekvő válasz: azt, hogy F instanciálódik. De egy instanciált tulajdonság már egy komplexum, hiszen ilyenkor arról van szó, hogy egy x dolog F példánya. Ez utóbbi viszont éppen olyan összefüggés, amely az egyszerű helyzeteket jellemzi. Így pedig nem a tulajdonságok önmagukban, hanem a helyzetek lesznek a lehetőségek alapjai. Ezáltal az arisztotelianus megközelítés asszimilálódik a szituációelméletihez, ám ezzel együtt elvész a tulajdonságok kitüntetettsége, holott éppen ez lenne e megközelítés markáns megkülönböztető jegye.⁶

⁶ Az természetesen újabb kérdés, hogy ez komoly ontológiai különbség-e, vagy csupán a preferált nomenklatúra eltérése. Én úgy látom, hogy az arisztotelianus koncepcióból következik, hogy kiindulópontjai, az individuális szubsztanciák és a tulajdonságok az elemi egységek szerepét töltsék be az elméletben. A szituációelméleti megközelítés ellenben – mint látni fogjuk – a szituációkat magukat tekinti a világ (és a világ leírása) alapvető egységeinek. A szituációk pedig úgyszólván alul-felül nyitott egységek, azaz nem elemiek, hiszen individuumok és tulajdonságok alkotják őket, de nem is totálisak, hiszen a világ fragmentumai. Ám attól, hogy nem elemiek, ők a legalapvetőbb *független* összetevői a világnak (az őket alkotó individuumok és tulajdonságok/viszonyok függenek maguktól a szituációktól). Ennyiben az általam javasolt elgondolás más ontológiára támaszkodik, mint az arisztotelészi. Ugyanakkor a lehetőség modalitásának tekintetében semmiképpen nem gondolom az arisztotelianus nézeteket idegennek a sajátjaimtól – legalábbis sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint a lehetséges világok gondolatában megnyilatkozó kombinatorikához. Köszönettel tartozom az egyik bírálómnak, aki nyomatékosította, hogy elgondolásom nem összeférhetetlen egy bizonyos pontokon módosított vagy bővített arisztotelianus koncepcióval.

Vagy dönthetünk úgy, hogy F fennállása nem kívánja meg, hogy F instanciált legyen. Ezzel teszünk egy lépést az arisztotelianus elmélet platonizálása felé, de önmagában ez nem probléma (Huoranszki például megteszi ezt a lépést – 2023. 7. fejezet). Azt állítjuk ekkor, hogy F része a tulajdonságok általában vett készletének.⁷ Ez a készlet ugyanakkor egyben a tulajdonságok hálózata is. Például F tulajdonság diszponált G vagy H tulajdonság kiváltására, de I tulajdonságára nem, és inkompatibilis J tulajdonsággal. E diszpozíciók vagy az adott tulajdonságok belső természetének (Jubien 2007), vagy a tulajdonságok egymással való viszonyának a jellemzői. A struktúra azonosítása mindenesetre a tulajdonságok elméletéhez tartozik. Ebben a megközelítésben azt mondhatjuk, hogy F tulajdonság felelős A helyzet (releváns) lehetőségéért, amennyiben a tulajdonságok szerkezete olyan, hogy F diszponált G -re, és A magában foglalja G -t, azaz ha valami instanciálja F -et, akkor valami instanciálja G -t.

Csakhogy ez túl erős állítás volna, hiszen a potencialitás így egyedül az aktuális manifesztációban nyilvánulna meg teljes mértékben. Vannak azonban nem aktualizált és soha nem aktualizálódó lehetőségek, a releváns lehetőségek között éppúgy, mint az általában vett lehetőségek között. Viszont ha az előbbi bekezdés végén található meghatározást úgy módosítjuk, hogy ha valami instanciálja F -et, akkor valami instanciálhatja G -t, akkor a modalitást beépítettük a tulajdonságokba (a modális tulajdonságok a tulajdonságok tulajdonságai lesznek). Ezzel nincs gond, hiszen semmi nem írja elő, hogy a lehetőség elmélete *reduktív* elmélet legyen. Viszont nem látom, miként tudjuk ezen az elméleten belül elkülöníteni egymástól a releváns és a nem releváns lehetőségeket.

Ha kockacukrot teszek a kávéba, vagy feloldódik magától, vagy kevergetni kell. Mindkettő releváns lehetőség (elvégre ezért adnak kiskanalat a presszókávéhoz). De minek a lehetőségei ezek? A cukoréi? Cukornak lenni tulajdonság, amely különféle lehetőségekre van diszponálva. Mivel a cukormolekulák közötti másodlagos kötések gyengébbek, mint a cukor- és vízmolekulák közöttiek, a cukor kristályszerkezete felbomlik, és a vízmolekulák körbeveszik a cukormolekulákat – ez az oldódás. A cukor egyik modális tulajdonsága tehát az oldhatóság. Egy másik tulajdonsága, hogy hevítés hatására megbarnul, azaz karamellizálódik. Csakhogy a kávézás helyzetében az első releváns lehetőség, a második nem. A különbség nem a cukorban (a *cukornak lenni* tulajdonságában) van, hanem a szituációban, amelyben a cukor ilyen vagy olyan tulajdonságai szerepet játszanak. Ha kávéba teszem, releváns lehetőség, hogy feloldódik kavargatás nélkül, és az is, hogy nem. Ha serpenyőben melegítem, releváns lehetőség, hogy ka-

⁷ Hogy ezt a készletet mi rögzíti, újabb megválaszolendő kérdés. Ha például az elméletalkotó szemantikai kiindulópontot választ, akkor a használt nyelv predikátumai jelölik ki, milyen tulajdonságok és viszonyok állnak fenn. De lehet ennél direktebb metafizikai megközelítést is alkalmazni. Például lehet úgy vélekedni, hogy a (Lewis-féle) természetes tulajdonságok köre a világ adottsága, és minden kevert (vagy definiált) tulajdonság a természetesen szuperveniál. Nyilván egyéb teoretikus opciók is nyitottak.

ramella lesz belőle, és az is, hogy odaég. Nem a tulajdonságok önmagukban, hanem a tulajdonságokat is magukban foglaló szituációk a releváns lehetőségek relevanciájának alapjai.⁸

IV. SZITUÁCIÓK ÉS LEHETŐSÉGEIK

A szituációk legkidolgozottabb elmélete eredetileg a szemantika területéről származik. A nyolcvanas években Jon Barwise és John Perry eleinte külön-külön dolgoztak azon, hogy bizonyos nyelvi megnyilatkozások tartalmának realiztikus interpretációt biztosítsanak. Perry az indexikus kifejezések, Barwise pedig az úgynevezett „pőre infinitívumok” ügyében jutott arra, hogy azok szemantikája nem kielégítő (Perry 1993; Barwise 1981). Ez utóbbiak például az olyan kifejezésekben jelennek meg, mint „Sergio látta Clintet szivarozni”, amelynek nem pontosan ugyanaz a tartalma, mint annak, hogy „Sergio látta, *hog*y Clint szivarozik”. A különbség az, hogy míg a második esetet kézenfekvő értelmezni a propozicionális attitűdök valamelyik bevett elmélete szerint, addig az első esetben az állítás szerkezete a jóval direkter „valaki látott valamit” szerint rekonstruálható, ahol az a valami, amit Sergio látott nem más, mint a valóság egy konkrét darabkája, egy *jelenet*, vagy ahogy később Barwise és Perry a közös munkájukban nevezi, egy *szituáció*.⁹

A szituációs szemantika klasszikusa Barwise és Perry közös munkája, a *Situations and Attitudes* (Barwise–Perry 1983), amely főbb hangsúlyjaiban ugyan továbbra is a természetes nyelv szemantikájával foglalkozik, ám számos általánosabb filozófiai, metafizikai kérdés is előkerül benne. Az eredeti elméletből leágazó, vagy annak inspirációját követő kutatások termékenynek bizonyultak a formális szemantika (Kratzer 1989), az információelmélet (Barwise 1993; Devlin 1991; Barwise–Seligman 1997), a logikafilozófia (Barwise 1989; Mares 2004; Restall 1996) terén, illetve klasszikus filozófiai problémák elemzésében (Barwise–Etchemendy 1987; Pickup 2016). A szituációelmélet azonban nem egységes filozófiai rendszer vagy doktrína, számos kérdést nyitva hagy, vagy legalábbis

⁸ Mindez úgy is megfogalmazható, hogy a releváns lehetőségek nem érthetők meg az adott helyzetben előforduló individuumok képességeire mint *generikus* tulajdonságokra fókuszálva. A generikus és a specifikus képességek (utóbbiakat nevezik *all-in* képességeknek, vagy körülményektől függő képességeknek is) közötti különbség az, hogy utóbbiak nem általában véve a szóban forgó tárgy vagy személy jellemzői (a cukor, jellegénél fogva, képes a karamellizálódásra), hanem egy adott egyedi helyzethez tartoznak (most, hogy felhevítettük a serpenyőt, karamellizálhatjuk a cukrot). Ld. erről például Vetter 2013 – ahol a szerző a specifikus képességek magyarázatában nagyon közel kerül egy szituacionista rekonstrukcióhoz. Köszönettel tartozom az egyik bírálómnak, aki felhívta a figyelmemet erre a fogalmi megkülönböztetésre, és fontosságára a jelen kontextusban.

⁹ A szövegben felváltva használom a „szituáció” és a „helyzet” kifejezéseket. Ennek magyarázata kizárólag a stilisztikai változatosság; teoretikus szerepe nincs.

megválaszolásukat illetően elágazó és egymással inkompatibilis lehetőségeket is felvázol (Barwise 1989; Zalta 1993).

Ebből következően amit a következőkben a szituációkról felvázolok, nem tarthat számat arra, hogy egy kész elmélet konszenzuálisan rögzített alapelemeinek rekonstrukciója legyen. Ráadásul sok kérdést nem fogok érinteni, másokat szándékosan függőben hagyok. A céloom tehát nem egy elmélet, hanem egy elmélet olyan vázlata, amely mégis jól kivehető orientációs alapot biztosít ahhoz, hogy látható legyen, milyen is lenne a kész elmélet.

A valóság szituációkból áll – ez a kiindulópont. Ez azt jelenti, hogy a világ legalapvetőbb alkotóelemei nem mereológiai atomok, tovább már nem analizálható egységek, hanem komplexumok. A legegyszerűbb szituáció is egy struktúra: valami valamilyen, vagy valami valamizik. Vagyis a helyzeteknek részei az individuumok, amelyek valamilyen helyzetben vannak, és a tulajdonságok vagy viszonyok, amelyek megszabják, hogy az individuumok milyen helyzetben vannak. Az individuumok és a tulajdonságok mégsem alapvetőbbek a szituációknál, éspedig azért nem, mert nem léteznek azoktól függetlenül. Fontos, hogy nincs szó sem az individuumok, sem a tulajdonságok kapcsán antirealizmusról: ezek a dolgok léteznek és reálisak, ám ontológiailag függenek a szituációktól.

A szituációk nem absztrakt entitások, mint például a propozíciók (a legtöbb elmélet szerint), hanem a konkrét világ konkrét porciói. Az, hogy ülök és írok, egy szituáció. Az is, hogy Ernest Hemingway egy párizsi bárban felhajtott egy pohár whiskyt. Vagy az, hogy a Real Madrid megnyeri a Bajnokok Ligáját. Ugyanakkor a szituációk részlegeseek. Ahhoz a szituációhoz, hogy most ülök és írok, nem tartozik hozzá, hogy ugyanebben a pillanatban Szingapúrban mit művel egy kék dzsekis taxisofőr. Ebből következően egy adott szituáció nem dönti el egy nyelv összes korrekt elemi állításának igazságát vagy hamisságát.

Egy szituáció egyszerű tényállások kollekciója.¹⁰ Egyszerű tényállás az, hogy Hemingway egy párizsi bárban tartózkodik. Egy másik az, hogy Hemingway skót whiskyt iszik. E két egyszerű tényállás (és talán még néhány más) összessége az a szituáció, hogy Hemingway egy párizsi bárban skót whiskyt iszik. Megfordítva, az a szituáció, hogy Hemingway egy párizsi bárban skót whiskyt iszik, amely a világ egy reális fragmentuma (nevezzük s_H -nak), *fenntartja* vagy *támogatja* azt az egyszerű tényállást, hogy Hemingway egy párizsi bárban tartózkodik. Míg a szituáció reális, az egyszerű tényállás mibenléte többféleképpen elgondolható. Nyilván tekinthetők az összetett reális helyzet egyszerű, és ugyancsak

¹⁰ Az „egyszerű tényállás” a „state of affairs” magyarítása. Nem gondolom, hogy a híresen sok fordítói gondot okozó angol kifejezésnek ez volna a legjobb fordítása, de pillanatnyilag megfelel a célnak. „Egyszerű”, mert noha nem atomi (hiszen részekből áll), de önálló egységként a legkisebb, és „tényállás”, mert ez az összetett szó viszonylag jól megközelíti azt, ahogy az eredeti kifejezés összeáll (és mert a jelen kontextusban nem merülnek fel azok a filológiai problémák, amelyek ellene szóltak annak, hogy a wittgensteini *Sachverhalt* – amelynek „hivatalos” angol megfelelője szintén a *state of affairs* – magyar változataként szolgáljon).

reális komponenseinek – ekkor ugyanazon a metafizikai szinten helyezkednek el, mint maguk a szituációk, de így kevésbé járulnak hozzá a szituációk elméletéhez, azok klasszifikációjához, a szituációk közötti oksági, szemantikai, logikai viszonyok feltérképezéséhez. Némelyek egy szituáció információtartalmával azonosítják őket (pl. Devlin 1991): egy egyszerű tényállás egy *infor*, azaz egy elemi információegység. Mások (pl. Zalta 1993) a proposíciókhoz közelítik őket. Barwise és Perry eredeti művében (1983) *típusok*ként jelentek meg; az egyszerű tényállások olyan absztrakt entitások, amelyek több szituáció közös elemeinek (uniformitásainak) kombinációból állnak elő, és alkalmasak arra, hogy meghatározzák, hogy egy adott helyzet miként klasszifikálható. A most tárgyalt probléma szempontjából mindegy, melyik megközelítést fogadjuk el. A fontos az, hogy egy egyszerű tényállás egy n argumentumú viszonyt és n számú individuumnevet (vagy paramétert) tartalmaz, és viszonya egy konkrét szituációval jelölhető úgy, hogy $s \models A$, ahol s egy szituáció, A egy egyszerű tényállás, az állítás pedig az, hogy s szituáció azt az információt hordozza, hogy A , vagy s igazgá teszi azt, hogy A , vagy hogy s szituáció az A típusba tartozik... – vagy valami efféle. Az iménti példa esetében $s_H \models ((\text{Hemingway egy párizsi bárban tartózkodik}), (\text{Hemingway skót whiskyt iszik}))$. Fontos, hogy az s_H szituáció nem támogatja azt az egyszerű tényállást, hogy Gertrude Stein nagyra tartja Picasso művészetét, de azt sem, hogy Gertrude Stein nem tartja nagyra Picasso művészetét, vagyis $s_H \not\models (\text{Gertrude Stein nagyra tartja Picasso művészetét}), de ebből nem következik, hogy } s_H \models \neg(\text{Gertrude Stein nagyra tartja Picasso művészetét})$. A szituációk parcialitásából következően nem áll, hogy egy adott helyzet mindig támogatja vagy egy adott egyszerű tényállás fennállását, vagy annak negációját.¹¹

A szituációk mereológialag rendezhetők, azaz megadható közöttük egy reflexív, tranzitív és antiszimmetrikus rész-egész viszony, jelöljük így: \triangleleft . Szituációk lehetnek részei egymásnak, és lehetnek kiterjesztései egymásnak. Ha egy s_2 szituáció a kiterjesztése egy s_1 szituációnak, vagyis $s_1 \triangleleft s_2$, akkor amennyiben $s_1 \models A$, úgy $s_2 \models A$, vagyis a kiterjesztés *perzisztens* a támogatott egyszerű tényállásokra nézve (ha valami úgy van egy kisebb szituációban, akkor egy nagyobbban, amely az első kiterjesztése, szintén úgy van). Bármely szituáció *maximális kiterjesztése* egy olyan szituáció, amely minden más szituációt magában foglal (minden szituációnak a maximális kiterjesztése), tehát $s_1 \triangleleft^{\max} s_2$ pontosan akkor áll fenn, ha minden s_i helyzetre igaz, hogy $s_i \triangleleft s_2$, illetve, ezzel ekvivalens módon, ha van olyan s_j , hogy $s_2 \triangleleft s_j$, akkor $s_2 = s_j$. Egy ilyen maximálisan kiterjesztett szituáció maga a világ.¹² Amennyiben egy s szituációnak van *valódi* kiterjesztése (olyan

¹¹ A negáció tehát nem viselkedik klasszikusan a szituációelméletben.

¹² Mind a perzisztencia, mind a maximális kiterjeszethezőség kérdésében komoly viták vannak a szituációelmélet különböző válfajainak képviselői között. Amennyiben az volna célunk, hogy felépítsük a szituációk teljes elméletét, állást kellene foglalnunk az összes ilyen vitás kérdésben (teljesen, részlegesen, vagy egyáltalán nem perzisztens-e a rész-egész viszony; lényegi vonása-e a szituációknak a parcialitás, olyannyira, hogy a *maximális* szituációnak, a

kiterjesztése, amely nem azonos önmagával), akkor a kiterjesztett s tartalmazza s legalább egy komplementerszituációját, vagyis egy olyan helyzetet (vagy legalább egy olyan egyszerű tényállást), amely nem része s felépítésének.

Egy szituáció lehetséges kiterjesztései között némely kiterjesztés azon belül van, amit az adott szituáció *horizontjának* nevezhetünk.¹³ Egy szituáció horizontja azoknak a szituációknak a kollekcója, amelyekhez a kiinduló helyzetnek köze van. A horizont szükségképpen elmosódó határú, helyzetről helyzetre változó pontossággal és nehézséggel megállapítható terjedelmű szituációsokaság. Példák segítségével sokkal könnyebben megvilágítható a fogalma, mint elvont meghatározással. Annak a szituációnak, hogy Hemingway egy párizsi bárban skót whiskyt iszik, hozzátartozik a horizontjához az, hogy Gertrude Stein nagyra tartja Picasso művészetét. Tehát Hemingway említett helyzetének (s_H -nak) van olyan kiterjesztése, amelynek része Gertrude Stein említett helyzete (nevezzük s_G -nek), amely komplementerszituációja s_H -nak, és mivel Hemingway viselt dolgainak és Gertrude Stein viselt dolgainak sok közülük van egymáshoz, indokoltan mondhatjuk, hogy s_H horizontján ott van s_G . Ám az, hogy ugyanekkor Szingapúrban olcsó kék dzsekiket kezdenek árulni a piacon, nem tartozik sem Hemingway, sem Gertrude Stein pillanatnyi helyzetének horizontjához. Vagy egy még egyszerűbb eset: annak, hogy ülök és írok, a horizontjához tartozik az, hogy éppen mennyi a laptopom töltöttsége, az is, hogy van még kávé a konyhában a kávésdobozban, de az nem, hogy Clint Eastwood reggel fél hatra kért ébresztést Carmel Valleyben.

A szituációk változásra képes entitások, azaz egyik helyzet átalakulhat egy másikba. Azonban egy bizonyos helyzet nem alakulhat át egy tetszőleges másik helyzetté, a fennálló reális körülmények mindig megszabják, milyen szituáció milyenné válhat. Ezeket a kényszereket az egyes szituációk által támogatott egyszerű tényállások jellege alapján közelíthetjük meg. Amikor azt írjuk, hogy $A \Rightarrow B$, úgy értjük, hogy egy A egyszerű tényállás fennállása egy helyzetben tipikusan (vagy általában, vagy *ceteris paribus*) olyan helyzet előállását eredményezi,

világnak mint szituációnak nincs értelme). Szerencsére a jelen kontextus nem követeli meg, hogy a végére járjunk mindezeknek.

¹³ Ezzel egy újabb tisztázandó kérdés áll összefüggésben, méghozzá a szituációelmélet metafizikájának egyik legmélyebb kérdése: vajon egy szituáció meglete megkívánja-e egy kognitív ágens (nem okvetlenül emberi ágens) részvételét. Barwise és Perry eredeti megközelítésében a szituációkhoz hozzátartozik, hogy értelmes lények *hangolódnak* rájuk. A ráhangolódás azt jelenti, hogy valakik vagy valamik feldolgozzák, kiaknázzák a helyzetekben lévő információt, az egyes helyzetek egymással való kapcsolódási lehetőségeit. Ha ez konstituense a szituációnak, akkor további kérdés, hogy a ráhangolódo entitásnak feltétlenül organikusnak kell-e lennie. De úgy is elgondolhatjuk a szituációkat, mint amelyek a valóság egyszerű téridő-darabkái. Mindezek az opciók eltérő metafizikát, és részben eltérő szituációfogalmat implikálnak. Ismét az a helyzet, hogy egy szisztematikusan igényű szituációelméletnek döntést kell hoznia ezekben a kérdésekben, a jelenlegi kontextusban hallgatólagosan (a példákban) úgy kezelem a szituáció fogalmát, mint amely tartalmazza ráhangolódoott ágens. Ez egyszerűbb teszi a téma megvilágítását.

amely B egyszerű tényállást támogatja.¹⁴ Vagyis ha adott, hogy $s_1 \models A$, és $A \Rightarrow B$, akkor normál körülmények között elvárható, hogy van olyan s_2 helyzet, hogy $s_2 \models B$. Mivel a \Rightarrow nem fejez ki kivétel nélküli, azaz szükségszerű viszonyt, előfordul, hogy noha $A \Rightarrow B$, az A -t támogató helyzet mégsem torkollik B -t támogató helyzetbe, mert valamilyen egyéb körülmény elejét veszi ennek. Éppen az efféle körülményekre fogunk koncentrálni.

Most már készen állnak az eszközök a releváns lehetőség fogalmának megközelítéséhez. A releváns lehetőség szituációhoz kötött lehetőség: a kérdés az, hogy egy helyzet mikor releváns lehetősége egy másik helyzetnek. Jelölje a releváns lehetőséget \blacklozenge (megkülönböztetendő \lozenge -től mint általában vett lehetőségtől). Azt akarjuk megállapítani, hogy mikor igaz az, hogy $s \models \blacklozenge A$, vagyis hogy egy s szituáció mikor támogatja azt az egyszerű tényállást, hogy relevánsan lehetséges, hogy A . Ehhez két fogalomra van szükség, a *változáskompatibilitás* és a *relevanciafogékonyság* fogalmaira.

Változáskompatibilitás. A szituációk lehetnek egymással kompatibilisek és inkompatibilisek. Két szituáció akkor inkompatibilis egymással, ha az egyik fennállása kizárja a másik fennállását. Ha nem így van, akkor kompatibilisek. De a puszta kompatibilitás nem elégséges a releváns lehetőséghez (az, hogy Clint Eastwood reggel fél hatra kért ébresztést Carmel Valleyben, kompatibilis azzal, hogy ülök és írok, de nem releváns lehetősége jelenlegi helyzetemnek). Ám megalkotható a kompatibilitásnak egy élesebb fogalma is, amely akkor jellemzi két helyzet viszonyát, ha az egyik változhat olyan módon, hogy a másik álljon elő. Ilyenkor mondhatjuk azt, hogy az előálló helyzet *változáskompatibilis* a kiinduló helyzettel.

Ahhoz, hogy egy kiinduló helyzettel változáskompatibilis helyzet megvalósuljon, általában ki kell használni a kiinduló helyzetben vagy annak környezetében (annak horizontján) rejlő erőforrásokat. A releváns lehetőség elemzéséhez tehát három szituáció viszonyára van szükség. Kell egy kiinduló helyzet, amelynek kijelölhetők a releváns lehetőségei. Kell a kiinduló helyzetnek egy olyan kiegészítő helyzete, amely a kiindulóhelyzet horizontján belül van, támogat olyan egyszerű tényállásokat, amelyeket a kiindulóhelyzet is, de jellemzi olyan egyszerű tényállás is, amely a kiindulóhelyzet komplementerszituációja. És kell egy célhelyzet, amely változáskompatibilis a kiinduló helyzettel. Nem kell, hogy a célhelyzet kiterjesztése legyen a kiindulóhelyzetnek, főként ha kiterjesztést szigorúan perzisztensnek gondoljuk el, hiszen a kiindulóhelyzet változása pon-

¹⁴ Sem a jelölés, sem annak itt adott interpretációja nem képezi részét a szituációelmélet ortodoxijának, de azért nem is merőben előzmény nélküli. A szituációk egymás közötti viszonyainak (kényszereinek, ahogy gyakorta nevezik őket) témája a kezdetektől fogva a legmélyebben tárgyalt kérdések egyike. A \Rightarrow szimbólum mint egy nem-monoton kondicionális szimbóluma ismerős lehet a kondicionális logika iránt érdeklődők számára. Noha a jelen kontextusban a szimbólum nem egy tárgynyelvi konnektívumot jelenít meg, inkább egy helyzetek alkotórészei közötti viszonyt *rövidít*, a nem-monotonitás lényeges aspektusa ennek a viszonynak. Hasonló értelemben, bár eltérő filozófiai célokra használja ugyanezt a szimbólumot Koons (Koons 1993).

tosan azt jelenti, hogy vannak benne olyan egyszerű tényállások, amelyek az előálló célhelyzetet már nem fogják jellemezni. Ha csukott ablakú szobában írok, akkor ennek a helyzetnek változáskompatibilis célhelyzete az, hogy nyitott ablakú szobában írok, de a helyzetem a nyitott ablakú szobában nem lesz perzisztens kiterjesztése a helyzetemnek a csukott ablakú szobában.

Egy A egyszerű tényállást támogató u szituáció változáskompatibilis egy s helyzettel, ha valamilyen t szituáció s horizontján tartalmaz olyan egyszerű tényállást, amely s tényállásaival együtt implikálja u előállítását. Kicsit precízebben: s változáskompatibilis u -val pontosan akkor, ha van olyan A egyszerű tényállás, valamint t és u helyzet, hogy $R(stu)$ és $u \models A$, ahol R egy olyan ternáris reláció, amelynek első argumentuma a kiinduló helyzet s , második argumentuma egy olyan t helyzet s horizontján, amely tartalmaz egy olyan egyszerű tényállást, amely s tényállásaival együtt implikálja azt, hogy előálljon egy olyan harmadik helyzet, amelynek van közös egyszerű tényállása s -el, de amely tartalmaz egy olyan egyszerű tényállást, amely nem szerepel s -ben, a harmadik argumentum pedig ez a harmadik, u szituáció, amely tartalmazza (vagy támogatja) A -t. Tehát ha S_s -ként reprezentáljuk az s szituáció által támogatott tényállások összességét, A_u -ként az u szituáció által támogatott A tényállást, akkor azt várjuk el $R(stu)$ -tól, hogy legyen olyan t szituáció, amelynek egy B_t elemi tényállásával együtt a következő összefüggés teljesül: $(S_s \wedge B_t) \rightarrow A_u$.¹⁵

A példa ezúttal is megvilágító lehet. Hemingway egy párizsi bárban skót whiskyt iszik. Ez a helyzet változáskompatibilis azzal, hogy némi szódával lazítsa fel az italát, ha a bárban van szódavíz, és Hemingway rendel szódát a whiskyjéhez. Más szóval, a kiinduló szituáció (Hemingway egy párizsi bárban skót whiskyt iszik) horizontján van egy olyan másik szituáció (a bárban rendelhető szódavíz, és Hemingway megteszi ezt), amely azt eredményezi, hogy Hemingway ugyanabban a párizsi bárban skót whiskyt igyon szódával. Ha a szóban forgó bár nem tartana szódavizet és Hemingway sem hordana magával szódát kulacsban, akkor noha általában véve lehetséges volna, hogy szódás whiskyt igyon, ez nem volna releváns lehetőség az adott szituációban.

Relevanciafogékonyság. A változáskompatibilitás szükséges, de nem elégséges feltétele a releváns lehetőségnek. Ahhoz, hogy egy A tényállást magában foglaló helyzet lehetősége releváns legyen egy s szituációban, szükség van arra is, hogy A fennállása hatással legyen azokra az összefüggésekre, amelyek s alakulását irányítják. Ennek megragadásában James Delgrande és Francis Jeffrey Pelletier analízisére támaszkodom. Delgrande és Pelletier (1998) jellemzése szerint a relevancia olyan viszony, amely egy A proposíció és egy $B \Rightarrow C$ összefüggés között áll fenn. Az összefüggést egy nem-monoton kondicionális szimbolizálja, amely

¹⁵ Az „ $(S_s \wedge B_t) \rightarrow A_u$ ”-ban szereplő implikáció természete (hogy materiális, releváns, vagy milyen) természetesen a tisztázandó kérdések közé tartozik.

szigorúan gyengébb, mint a \supset , vagyis a materiális kondicionális.¹⁶ A propozíció (vagy állítás, vagy az általa kifejezett körülmény) releváns egy $B \Rightarrow C$ összefüggésre, ha ez utóbbi összefüggés fennáll, de egyben fennáll $(A \wedge B) \Rightarrow \neg C$ is. Vagyis B implikálja C -t, ám A -val együtt már C tagadását eredményezi. Normál körülmények között a madarak tudnak repülni (x madár $\Rightarrow x$ tud repülni), de ha törött a szárnyuk, akkor nem tudnak (x madár és x -nek törött a szárnya $\Rightarrow x$ nem tud repülni). A törött szárny tehát releváns a madarak repülési képessége ügyében.¹⁷

Delgrande és Pelletier elgondolása szerint tehát a relevancia metanyelvben megragadható viszony egy propozíció és egy tárgynyelvi kondicionális kifejezhető összefüggés között. Az alapgondolat megtartható akkor is, ha a \Rightarrow nem egy konnektívum szimbóluma, hanem helyzetek által támogatott egyszerű tényállások dinamikus kapcsolatának a rövidítése.¹⁸ Ha tehát úgy értjük, hogy $B \Rightarrow C$ azt fejezi ki, hogy egy B -t támogató helyzet normál körülmények között egy C -t támogató helyzethez vezet. Ekkor A tényállás releváns erre az összefüggésre nézve, amennyiben A -val együtt B immár nem eredményezi olyan szituáció fennállását, amely C -t támogatná ($A \wedge B \not\Rightarrow C$).¹⁹ A kartondoboz felbukkanása a szobában releváns a macska ténykedése számára. Ha nem lenne ott, a macska közömbösen átvonulna a szobán, ahogy szokott, de minthogy ott van, pompás alkalom a számára arra, hogy belebújjon.

A szóban forgó tanulmány végiggondol néhány intuitív posztulátumot, amelyeket aztán beemel a relevancia általános elméletébe. Ilyen posztulátum pél-

¹⁶ A materiális kondicionális, vagyis a klasszikus logika kondicionálisa monoton, abban az értelemben, hogy amennyiben egy $A \supset B$ állítás igaz, akkor igaz marad, bármennyire is erősítjük az előtagot tetszés szerinti más állítással, azaz $(A \wedge C) \supset B$ igaz lesz C bármilyen interpretációja mellett.

¹⁷ A szöveg egyik bírálója nehezményezte, hogy a jelen koncepció nem tud mit kezdeni a relevancia fogalmának gradualitásával. Igaz, sokszor beszélünk a relevanciáról fokozati értelemben: releváns a szemüveg külleme is, az ára is, de ennél relevánsabb, hogy jobban lássunk a segítségével. Ugyanakkor ahhoz, hogy összemérhessük a különböző körülményeket relevanciájuk mértéke szerint, először is relevánsnak kell lenniük valamilyen abszolút értelemben. Szerintem érdemes kezdetnek ezt tisztázni, és csak utána belevágni a fokozatok megállapítása és összemérése körüli problémák elemzésébe. Ráadásul intuícióink nem feltétlenül megbízhatók a relevancia gradualitásának kérdésében. Nézzük a madarak példáját. Az, hogy törött a szárnya, releváns abban az ügyben, hogy a madár képes repülni, ha minden jól megy. Az is, hogy ha az adott madár történetesen pingvin. De mi a helyzet a törött szárnyú pingvinek esetében? Talán azt sugallja az intuíció, hogy a pingvinség relevánsabb, mint a törött szárny, hiszen a pingvinek amúgy sem tudnak repülni. Ám ugyanilyen erővel azt is lehet mondani, hogy a törött szárny egyáltalán nem releváns, és itt nincs fokozati kérdés.

¹⁸ Természetesen ez az alkalmazás sok mindent megváltoztat az eredeti gondolathoz képest. Például amennyiben egy kondicionális szimbólumaként értjük a \Rightarrow grafémát, $A \Rightarrow A$ szükségszerűen igaz lesz (a Delgrande és Pelletier által használt logikai rendszernek ez az egyik axiómája). A helyzetek közötti változás rövidítéseként ezt nem köthetjük ki. Vannak olyan helyzetek, amelyeknek egyszerűen meg kell változniuk.

¹⁹ Ez is eltérés az eredeti koncepciótól. Ott A relevanciájának kritériuma $B \Rightarrow C$ tekintetében az, hogy A és B konjunkciója C negációját implikálja. A jelen témára alkalmazva elég, ha annyit kötünk ki, hogy A és B konjunkciója ne implikálja C -t. A negáció, mint már utaltam rá, önálló problémát jelent a szituációelmélet formális megközelítéseiben.

dául az, hogy ha egy A tényállás releváns egy összefüggésre nézve, akkor ennek a tényállásnak az egymással logikailag ekvivalens leírásai teljesítik a fentebb összefoglalt formális viszonyt az adott összefüggés egymással logikailag ekvivalens leírásai felé (tehát a relevanciaviszony nem érzékeny a szintaktikai változatokra). Aztán az, hogy amennyiben egy A tényállás normál körülmények között B tényállás eredménye (vagyis $B \Rightarrow A$), akkor A nem lehet releváns $B \Rightarrow C$ összefüggésre – ennek egyik következménye, hogy szükségszerűen fennálló tényállások nem relevánsak semmilyen összefüggésre (lévén nem módosítanak semmin). Ugyancsak kizárt A relevanciája $B \Rightarrow C$ -re, ha A inkompatibilis B -vel. Releváns körülmények meghatározott rend szerint kombinálhatók egymással. Amennyiben A releváns $B \Rightarrow C$ -re, ugyanakkor D releváns $A \wedge B \Rightarrow C$ -re, akkor $A \wedge D$ releváns lesz $B \Rightarrow C$ -re. A kartondoboz jelenléte releváns a macska közömbös átvonulása szempontjából, az, hogy a doboz túl kicsi, releváns arra az összefüggésre nézve, hogy kartondobozzal a szobában a macska nem vonul el közömbösen, így aztán a túl kicsi kartondoboz is releváns lesz a macska viselkedésére, noha más okból, mint a megfelelő méretű doboz. Ezek a posztulátumok, *mutatis mutandis*, alkalmazhatók a relevancia szituációelméleti megközelítésében.²⁰

Egy s szituáció tehát relevanciafogékony egy A egyszerű tényállásra, ha s támogat egy olyan $B \Rightarrow C$ összefüggést, amelyre nézve A a leírtak értelmében releváns.

Mind ezt összegezve: egy A egyszerű tényállás relevánsan lehetséges egy s szituációban, vagyis $s \models \blacklozenge A$, pontosan akkor, ha (i) van olyan, A -t támogató helyzet, amely változást kompatibilis s -sel; (ii) s támogat egy olyan $B \Rightarrow C$ összefüggést, amely relevanciafogékony A -ra nézve, vagyis amelyre igaz az, hogy $(A \wedge B) \Rightarrow C$.

A most vázolt lehetőségfogalomnak van duálisa: olyan releváns szükségszerűség, amely azt fejezi ki, hogy egy adott s szituációban egy bizonyos A egyszerű tényállás elkerülésére a kiinduló szituáció nem változást kompatibilis, vagyis s nem változhat úgy, hogy A ne következzen be: $\blacksquare A \equiv \neg \blacklozenge \neg A$.

A releváns lehetőség és szükségszerűség nem független az általános lehetőségtől és szükségszerűségtől, de viszonyuk nem az ekvivalencia és nem is a dualitás. Ha $\blacklozenge A$ akkor $\blacklozenge A$, és akkor $\neg \square \neg A$, de fordítva nem igaz, hiszen noha amennyiben $\neg \square \neg A$, úgy $\blacklozenge A$, de $\blacklozenge A$ nem implikálja, hogy $\blacklozenge A$ (elvégre éppen ezt az implikációhiányt fejezi ki a „releváns” megkötés). Attól hogy valami általában véve (például logikailag) lehetséges, egyáltalán nem biztos, relevánsan lehetséges (egy szituációban). Ha $\square A$, akkor $\neg \blacklozenge \neg A$, és akkor $\neg \blacklozenge \neg A$, de abból,

²⁰ Azonban nem a Delgrande és Pelletier által támogatott összes posztulátum emelhető át a mostani kontextusba. Például a tanulmányokban P4-ként emlegetett posztulátum értelmében amennyiben egy A kondíció kimeríti az összes szóba jöhető lehetőséget (vagyis $A_1 \vee A_2 \vee \dots \vee A_n$ alakú), akkor van olyan A_k ($1 \leq k \leq n$), amely *nem* releváns tetszőleges $B \Rightarrow C$ -re. Viszont mivel $A \vee \neg A$ szükségszerű a Delgrande–Pelletier elgondolásban, és $A \vee \neg A$ így nyilván kimeríti az összes lehetőséget bármely A -ra nézve, P4-nek az a következménye, hogy ha A releváns $B \Rightarrow C$ -re, akkor $\neg A$ nem releváns ugyanarra az összefüggésre. Viszont a szituációelméleti megközelítés nem írja elő $A \vee \neg A$ igazságát, így nem kizárható, hogy A és $\neg A$ lehetősége egyaránt releváns legyen egyazon szituációban.

hogym $\neg \blacklozenge \neg A$ (vagyis hogym $\blacksquare A$), nem következik, hogym $\neg \blacklozenge \neg A$, hiszen abból, hogym $\neg A$ nem egy releváns lehetőség egy adott szituációban, nem adódik, hogym $\neg A$ egyáltalán nem lehetséges, globálisan tekintve. Tehát \blacklozenge és \square , \blacksquare és \blacklozenge nem duálisai egymásnak.

Kivéve akkor, ha a kiinduló szituáció azonos a maximális szituációval, vagyis a világgal. Ekkor, mivel a világ horizontja azonos magával a világgal (hiszen a maximális szituáció minden kiterjesztése maga a maximális szituáció), és a világ változáskompatibilis önmagával, a releváns lehetőségek és az általában vett lehetőségek köre egybeesik. Így aztán, ha elfogadjuk a szituációk maximális kiterjeszhetőségét, tudjuk kezelni az általános modalitásokat a releváns modalitások elméletén belül.

A releváns lehetőségek elmélete egyszerűen egyszerű és természetes értelmezést ad az episztemikus és a történeti lehetőségekről. Amikor a detektív azt mondja, hogym „lehet, hogym az unokaöcs volt a gyilkos”, úgy érti, hogym amennyit tud az esetről, az nem zárja ki egy olyan valós szituáció múltbeli fennállását, amelynek releváns lehetősége volt, hogym az unokaöcs elkövesse a gyilkosságot. Amikor valaki azt mondja, hogym „lehetségesek volnának beszélő szamarak”, akkor úgy érti, hogym a világ evolúciós történetének volt egy olyan pontja, amelyben releváns lehetőség volt a beszélő szamarak kifejlődése. Az ilyen állítások tehát a világ történetében előforduló reális helyzetek releváns lehetőségei alapján értékelhetők. Ám ez még mindig egyetlen világon, az aktuális világon belül dől el.

V. KONKLÚZIÓ

Ebben a tanulmányban a következő felvetéseket és állításokat fogalmaztam meg:

- különbség van a lehetőség általános és releváns fogalma között. A legtöbb filozófiai megközelítés az általános lehetőséggel foglalkozik, amely duális fogalma a szintén általános, globális szükségszerűségnek;
- a lehetőség és a szükségszerűség alaptapasztalata más: míg szükségszerűségeen valóban annak globális válfaját szoktuk érteni, a lehetőség legtermészetesebb fogalma egy lokális, adott helyzethez kötött lehetőségfajta, azaz a releváns lehetőség;
- a modalitás sztenderd filozófiai értelmezése, a kombinatorikus megközelítésen alapuló lehetséges világok modellje nem képes kielégítő elemzést biztosítani a lehetőség releváns fogalmáról, az arisztotelészi koncepció, illetve annak kortárs változatai, kiegészítésre szorulnak;
- a releváns lehetőséget szituációelméleti terminusokban lehet adekvát módon megközelíteni;
- a releváns lehetőség helyzetek közötti változáskompatibilitásként és relevanciafogékonyságként értelmezhető.

Az elmélet nincs kész. Ezek csak az alapvonalak. Teljes kidolgozásához szükség volna a megfelelő szituációelméleti keret precíz metafizikai, logikai és szemantikai felépítéséhez. A főbb tartalmi elemek és irányok azonban, remélem, világosak ennyiből is.

IRODALOM

- Arisztotelész 2024. *Metafizika*. Budapest, Atlantisz.
- Barwise, Jon 1981. Scenes and Other Situations. *The Journal of Philosophy*. 78/7. 369–397. <https://doi.org/10.2307/2026481>
- Barwise, Jon 1989. *The Situation in Logic*. Stanford, CSLI Press.
- Barwise, Jon 1993. Constraints, Channels and the Flow of Information. In Peter Aczel – David J. Israel – Yasuhiro Katagiri – Stanley Peters (szerk.) *Situation Theory and Its Applications*. Stanford, CSLI Publications. 3. kötet. 3–27. (*CSLI Lecture Notes*, 37).
- Barwise, Jon – John Perry 1983. *Situations and Attitudes*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Barwise, Jon – John Etchemendy 1987. *The Liar. An Essay in Truth and Circularity*. New York, Oxford University Press.
- Barwise, Jon – Jeremy Seligman 1997. *Information Flow. The Logic of Distributed Systems*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511895968>
- Delgrande, James P. – Francis Jeffrey Pelletier 1998. A Formal Analysis of Relevance. *Erkenntnis*. 49/2. 137–173. <https://doi.org/10.1023/A:1005363424168>
- Deutsch, Harry 1990. Real Possibility. *Nous*. 24/5. 751–755. <https://doi.org/10.2307/2215813>
- Devlin, Keith 1991. *Logic and Information*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Harman, Gilbert 1986. *Change in View*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Heras-Escribano, Manuel 2019. *The Philosophy of Affordances*. Cham, Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98830-6>
- Hintikka, Jaakko 1983. Situations, Possible Worlds, and Attitudes. *Synthese*. 54/1. 153–162. <https://doi.org/10.1007/BF00869468>
- Huoranszki Ferenc 2023. *Túl a modern metafizikán*. Budapest, Typotex.
- Jacobs, Jonathan D. 2010. A powers theory of modality: or, how I learned to stop worrying and reject possible worlds. *Philosophical Studies*. 151/2. 227–248. <https://doi.org/10.1007/s11098-009-9427-1>
- Jubien, Michael 2007. Analyzing Modality. In Dean W Zimmerman (szerk.) *Oxford Studies in Metaphysics*. Oxford, Oxford University Press. 3. kötet. 99–139. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199218394.003.0004>
- Knuuttila, Simo 1982. Modal Logic. In Norman Kretzmann – Antony Kenny – Jan Pinborg – Eleonore Stump (szerk.) *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press. 342–357. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521226059.020>
- Koons, Robert C. 1993. Nonmonotonic Projection, Causation, and Induction. In Peter Aczel – David J. Israel – Yasuhiro Katagiri – Stanley Peters (szerk.) *Situation Theory and Its Applications*. Stanford, CSLI Publications. 3. kötet. 149–170. (*CSLI Lecture Notes*, 37).
- Kratzer, Angelika 1989. An Investigation of the Lumps of Thought. *Linguistics and Philosophy*. 12. 607–653. <https://doi.org/10.1007/BF00627775>
- Kripke, Saul 1963. Semantical Considerations on Modal Logic. *Acta Philosophica Fennica*. 16. 83–94.
- Kripke, Saul 2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 1986. Metafizikai értekezés. In *Gottfried Wilhelm Leibniz válogatott filozófiai írásai*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

- Lewis, David 1973. *Counterfactuals*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lewis, David 1986. *On the Plurality of Worlds*. Oxford, Basil Blackwell.
- Mares, Edwin 2004. *Relevant Logic. A Philosophical Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511520006>
- Michaels, Claire F. 2003. Affordances. Four Points of Debate *Ecological Psychology*. 15/2. 135–148. https://doi.org/10.1207/S15326969ECO1502_3
- Nachtomy, Ohad 2017. Modal Adventures between Leibniz and Kant. In Mark Sinclair (szerk.) *The Actual and the Possible. Modality and Metaphysics in Modern Philosophy*. Oxford, Clarendon Press. 64–93. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198786436.003.0004>
- Nozick, Robert 1983. *Philosophical Explanations*. Cambridge/MA, Harvard University Press.
- Perry, John 1993. *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195049992.001.0001>
- Pickup, Martin 2016. A Situationalist Solution to the Ship of Theseus Puzzle. *Erkenntnis*. 81/5. 973–992. <https://doi.org/10.1007/s10670-015-9777-3>
- Restall, Greg 1996. Information Flow and Relevant Logics. In Jerry Seligman and Dag Westerståhl (szerk.) *Logic, Language and Computation*. Stanford, CSLI Publications. 1. kötet. 463–478. (*CSLI Lecture Notes*, 58).
- Rosen, Gideon 1990. Modal Fictionalism. *Mind*. 99. évf. 395. sz. 327–354. <https://doi.org/10.1093/mind/XCIX.395.327>
- Russell, Jeffrey Sanford 2015. Worlds and the Objective World. *Philosophy and Phenomenological Research*. 90/2. 389–422. <https://doi.org/10.1111/phpr.12052>
- Scarantino, Andrea 2003. Affordances Explained *Philosophy of Science*. 70/5. 949–961. <https://doi.org/10.1086/377380>
- Stalnaker, Robert 1984. *Inquiry*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Stalnaker, Robert 1986. Possible Worlds and Situations. *Journal of Philosophical Logic*. 15/1. 109–123. <https://doi.org/10.1007/BF00250551>
- Stalnaker, Robert 2004. Lehetséges világok. In Farkas Katalin – Huoranszki Ferenc (szerk.) *Modern metafizikai tanulmányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 99–109.
- Turvey, Michael T. 1992. Affordances and Prospective Control. An Outline of the Ontology. *Ecological Psychology*. 4/3. 173–187. https://doi.org/10.1207/s15326969eco0403_3
- Vetter, Barbara 2013. ‘Can’ Without Possible Worlds. Semantics for Anti-Humeans. *Philosophers’ Imprint*. 13/16. 1–27.
- Vetter, Barbara 2015. *Potentiality. From Dispositions to Modality*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198714316.001.0001>
- Vetter, Barbara 2020. Perceiving Potentiality. A Metaphysics for Affordances. *Topoi*. 39/5. 1177–1191. <https://doi.org/10.1007/s11245-018-9618-5>
- Williamson, Timothy 2007. *The Philosophy of Philosophy*. Oxford, Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470696675>
- Williamson, Timothy 2010. Modal Logic within Counterfactual Logic. In Bob Hale – Aviv Hoffmann (szerk.) *Modality. Metaphysics, Logic, and Epistemology*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199565818.003.0005>
- Zalta, Edward N. 1993. Twenty-Five Basic Theorems in Situation and World Theory. *Journal of Philosophical Logic*. 22. 385–428. <https://doi.org/10.1007/BF01052533>